

РЕЦЕНЗІЇ

Історія науки – надбання сьогодення

(нотатки до виходу в світ збірника «Розвиток патофізіології в Україні» за редакцією академіка НАН України О.О.Мойбенка)

«Історія - вогнище, але вивчати треба не попіл, а полум'я» (Ж.Жорез)

Зберегти історичну пам'ять, зробити її не легендою, а діючим інструментом – пріоритетне завдання науковців, насамперед старшого покоління. Бо молоді науковці повинні розуміти: без історії нема сьогодення, і всі його наукові надбання – суть «діти та онуки» минулих досягнень. Цивілізаційний поступ людства немислимий без розвитку науки. Не викликає сумніву той факт, що прогрес науки і навіть її існування як категорії життя базується на творчих пошуках сьогодення і на надбаннях минулого, які фокусують в собі всебічну й актуальну інформацію про минуле в тісному зв'язку з теперішнім часом і майбутнім. Саме це і формує поняття історичної пам'яті, яка, незважаючи на певну неповноту, має дивовижну здатність утримувати у свідомості людей базові історичні події, перетворюючи їх у різні форми фундаментальних понять. Формування цих уявлень має особливе значення для історії науки. Її надбання в минулому є тим базисом, на якому формуються нові уявлення, виникають, а інколи і зникають, нові теорії, народжуються великі наукові осяяння, відкриття, формується новий комплекс знань, новий світогляд.

2008 рік для Національної академії наук України був знаковим, бо у листопаді наукова громадскість відзначила 90 років з дня її заснування. Важливо, що багато вчених – провідних фахівців своєї галузі звернулися до історії її розвитку. Серед авторів цих публікацій назву лише деякого –

І.К.Походня, М.В.Новіков, А.Г.Наумовець, К.М.Ситник, Б.О.Мовчан, С.В.Локтев, Б.А.Мапицький, В.Г.Бар'яхтар, Ю.О.Хромов та інші. Перелік далеко не повний. У низці цих ювілейних видань гідне місце займають і ті нариси, що містяться у збірці, про яку буде йти мова, а саме, нещодавно видана книга «Розвиток патофізіології в Україні», підготовлена групою авторів – провідних патофізіологів України (за редакцією академіка О.О.Мойбенка, Президента наукового товариства патофізіологів України; науковий укладач книги проф. С.Б.Французова, м. Чернівці, 2009, 306 с). Уперше була зроблена спроба створити історичний нарис розвитку патофізіології в Україні, до якого можна безпосередньо віднести відомий афоризм Сенеки «Велич деяких справ полягає не стільки в їх розмірах, скільки в своєчасності», хоча за своїм змістом ця книга є і досить масштабною працею.

Книга складається з двох частин. У першій подано досить широкий опис поступового народження, становлення, розвитку та досягнень патофізіологічної науки в суто наукових установах – науково-дослідних інститутах (лабораторіях, відділах тих установ) з часів їх заснування і донині.

У передмові до книги, яка написана з великою любов'ю до фаху, підкреслено деякі особливості патофізіології як наукової спеціальності, її синтетичний інтегруючий характер. Показано, що розвиток патофізіології нерозривно пов'язаний з прогресом

багатьох інших медико-біологічних наук, досягнення яких сприяють, з одного боку, розумінню патофізіологічного процесу, а з іншого – складають методичну та методологічну базу для формування патофізіології як самостійної експериментальної та філософської дисципліни. Також слушно відзначено, що розвиток такої фундаментальної філософської дисципліни, як патофізіологія, значною мірою визначається когортою видатних вчених, самовіданих дослідників, здатних до опанування невідомих шляхів, до нестандартного мислення, аналізу та синтезу наукових надбань завдяки своєму інтелекту, таланту, натхненню. В зв'язку з цим доречно привести слова видатного патофізіолога Ганса Сельє, який вважав, що для наукового прогресу «Слід бачити те, що бачать інші, але думати так, як не думає ніхто». Ці слова повністю висвітлюють роль видатних українських вчених-патофізіологів.

Такий погляд сформував концепцію книги, її лейтмотив: від фундаторів до практичної реалізації їх ідей у профільних наукових інститутах, що взяли на себе всю буденну роботу як основу розвитку патофізіології.

Особлива увага в цьому розділі приділена знаковій фігурі патофізіології – академіку О.О. Богомольцю, президенту Академії наук України. В книзі представлені не тільки відомі біографічні дані, але й основні напрямки наукової діяльності вченого, які свідчать про винятково широкий спектр його наукових інтересів. Підкреслено, що це зумовлено його обдарованістю, талантом, багатогранністю його натури. Саме тому О.О.Богомолець став фундатором патофізіологічної науки в Україні та фактичним будівником тих основних наукових напрямків, які пізніше лягли в основу створення таких наукових установ, як Інститут фізіології, геронтології, кардіології, ендокринології та обміну речовин, проблем ендокринної патології,

експериментальної патології, онкології та радіології.

Важливою особливістю цього розділу книги можна вважати біографічні дані, які стосуються не тільки видатних вчених – фундаторів, так би мовити «вищого командного складу», але й керівників окремих відділів і лабораторій. Такий підхід сприяє персоніфікації наукових досягнень патофізіологічної галузі, дає можливість зрозуміти науковий портрет тієї чи іншої персоналії, її особистий внесок у науку, той обсяг знань, що став фундаментом подальшої роботи нащадків. Особливо слід відмітити правління Наукового товариства патофізіологіє України (президент товариства академік О.О.Мойбенко), яке взяло на себе копітку працю зі складання та упорядкування матеріалів щодо біографічних даних учених наукових установ і кафедр вузів.

У першому розділі книги всі глави про діяльність наукових установ галузі викликають значний інтерес: вони викладені компетентно, з акцентом на ключові актуальні розробки, з урахуванням завдань сьогодення. Особливий інтерес викликає матеріал про флагмана експериментальної фізіології та патофізіології - Інститут фізіології Академії наук України (який пізніше отримав ім'я О.О. Богомольця). Саме тут знайшли втілення творчі задумки О.О.Богомольця, саме в цьому Інституті були отримані вагомні наукові надбання на рівні світової науки. В травні 2009 р. Інститут фізіології відсвяткував 75-річчя від дня свого заснування. Особливо підкреслено визначний, вагомий внесок у розвиток цього закладу, зроблений академіком Платоном Григоровичем Костюком, якій керує Інститутом з 1966 р.

Значна увага приділена біографічним даним та аналізу наукової діяльності видатного патофізіолога, академіка АМН СРСР М.М. Сиротиніна, який був одним із засновників цієї науки.

З великим інтересом читаються розділи

книги, присвячені науковій діяльності окремих підрозділів Інституту, в яких наведені відомості про фундаторів цих підрозділів (академік АМН СРСР М.М.Сиротинін, академік М.М. Горєв, проф.Ю.О. Спасокукоцький, проф. М.І. Гуревич та ін.) та стисло описані основні результати досліджень. Кожний нарис дає об'ємну, багатогранну картину наукового життя підрозділу з часів його заснування і донині, що в свою чергу дає можливість прослідити еволюцію наукових пошуків, поглядів і коло інтересів сьогодення.

Ці надбання – заслуга керівників відділів Інституту: академіка О.О.Мойбенка, чл.-кор. НАН України В.Ф.Сагача, проф. І.М.Маньковської, проф. В.Ю.Березовського, д.б.н. І.М.Алексєєвої, проф. С.В.Івасівки та ін., які гідно продовжують, розвивають та оновлюють справу своїх вчителів.

Не буде перебільшенням наголосити, що кожний розділ щодо історії та надбань інших профільних інститутів – це окремий і дуже серйозний інформаційний пласт, значення якого важко переоцінити.

Особливо слід виділити матеріал, що стосується досліджень в Інституті ендокринології та обміну речовин ім. В.П.Комісаренка (Київ) та Інституту проблем ендокринної патології ім. В.Я.Данилевського (Харків). Цей розділ написаний дуже вдало, автори чітко демонструють, що в основі оригінальних і масштабних досліджень з патофізіології ендокринної системи, котрі були започатковані ще в 20-х роках ХХ століття, лежать зовсім нові для свого часу роботи О.О.Богомольця, які навіть можна розглядати як передумову відомої загальної адаптаційної теорії. Поступово розкрито становлення та науковий рух ендокринологічного напрямку патофізіології, висвітлена яскрава постать, як вченого і організатора, засновника Інституту ендокринології та обміну речовин академіка В.П.Комісаренка- гідного учня академіка О.О.Богомольця.

Позитивно можна оцінити відомості про окремі лабораторії патофізіології, що відносилися до різних наукових установ іншого профілю (Інститут фармакології і токсикології АМН України, Центральна науково-дослідна лабораторія Київської медичної академії післядипломної освіти, Науково-дослідний лабораторний центр Національного медичного університету ім. О.О.Богомольця).

У другій частині книги подано матеріали з історії створення та розвитку кафедр патофізіології вищих медичних закладів України, які складають золотий фонд вузівської науки. Саме тому не можна переоцінити значущість цього матеріалу: вперше на теренах України з'явився скомпонований, системний та дуже змістовний огляд проблеми. Наведено 2 інформативні таблиці, з яких видно, в якій послідовності йшла розбудова кафедр і які були першими з низки цих установ. Тому зрозуміло, що найбільш ґрунтовні матеріали представлені про перші у хронологічному плані кафедри патофізіології. Йдеться про кафедри Національного медичного університету ім. акад. О.О.Богомольця, Харківського національного медичного університету, Львівського національного медичного університету ім. Данила Галицького, Одеського державного медичного університету. За роки радянської влади було створено 13 кафедр, які були розбудовані розумом і руками ентузіастів науки і педагогіки. В «кафедральному» розділі книги наведений великий обсяг даних щодо корифеїв вузівської науки: професорів М.А.Хржонщевського, В.В.Підвисоцького, В.К.Ліндемана, М.Н.Зайка, Е.О.Татарінова, М.П.Вашетко, О.В.Репр'єва, Д.О.Альперна та десятків інших, що становлять гордість і славу української науки.

Читаючи окремі описи історії кафедр, починаєш розуміти, якими зусиллями організовували навчальний процес, експериментальні дослідження (в більшості випад-

ків за умов «з нуля»), який ентузіазм і любов до фаху рухали тими, хто розбудував цю велику науку. Кожний викладач і науковець сьогодні має можливість ознайомитися з досягненнями колег – і в цьому велика заслуга видання.

Останній розділ книги присвячений діяльності Наукового товариства патофізіологів України. Він підсумовує значні досягнення патофізіологічної науки, особливо за роки незалежності України. В розділі чітко показано, що товариство сприяло систематизації та аналізу досягнень науковців, віддзеркалена велика і копітка робота товариства з проведення пленумів, з'їздів, конгресів, формування наукових програм, накреслення подальших шляхів розвитку патофізіологічної науки. Читаючи цей розділ, розумієш, що діяльність Товариства та його правління, як взірець для інших наукових спільнот, заслуговує високої оцінки.

Резюмуючи, слід зазначити, що книга має значну цінність як історичний документ, який свідчить про становлення, зростання та досягнення однієї з найважливіших фундаментальних фахових медичних дисциплін. Особливої уваги заслуговує тональ-

ність цієї книги - чемне ставлення не тільки до пам'яті вчителів-фундаторів, але й до тих, хто сумлінно продовжує і розвиває їх справу.

Книга має велике значення як посібник для викладачів кафедр патофізіології та молодих науковців, які тільки починають свій науковий шлях і для яких дуже важливе розуміння значущості обраного фаху для створення системного наукового світогляду, а також для фахівців з інших наукових дисциплін.

Вважаю, що книга лише б виграла, якщо при її можливому перевиданні було внесено відомості про основні публікації, особливо монографії та підручники, видані патофізіологами України. Адже підручник В.В.Підвисоцького, а також підручники за редакцією О.О.Богомольця, М.М.Сиротиніна, М.Н.Зайка та Д.О.Альперна були основою медичної освіти не лише в Україні, а і в Росії та в країнах СНД. Бажано було б також навести алфавітний покажчик персоналій, згаданих у книзі.

Книга є першою фундаментальною працею свого напрямку. Впевнений, що надалі вона буде неодноразово використана для продовження літопису патофізіологічної науки.

І.М. Трахтенберг